

Vedad Spahić
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
vedad.spahic@bih.net.ba

BOŠNJAČKI AKADEMSKI ESEJ U OGLEDALU POSTSTRUKTURALNOG TEORIJSKOG OBRATA

**(u povodu objavljivanja knjige izabranih studija i eseja
Bosanskohercegovački književni obzori Enesa Durakovića)**

Apstrakt: Esejstika zauzima centralno mjesto u akademskim interpretacijskim praksama bošnjačkih autora. Rad analizira taj fenomen fokusirajući se na djelo Enesa Durakovića, koje najpotpunije opisuje put od lojalnosti ovome modelu do izbjavljenja, koje će se događati uporedo sa ratnom kataklizmom te etno-političkim, socio-strukturnim i kulturalnim potresima koji su obilježili bosanskohercegovačku povijest na prelazu milenija. Obrat se dešava adoptiranjem tekovina postmodernizma, poststrukturalizma i postkolonijalizma, razotkrivajući ako već ne iluzornost onda zasigurno institucionaliziranost istina i njihovu ovisnost o društveno-diskurzivnom poretku. Na istom je tragu osobito zanimljivo sagledavati bošnjačku akademsku refleksiju o književnosti u ogledalu teorije racionalnog izbora.

Ključne riječi: bošnjački akademski esej, fenomenološke redukcije, poststrukturalni obrat, identitet, srednji put, teorija racionalnog izbora

Abstract: An essay writing holds a central position in the academic interpretative practices of Bosniak authors. This paper analyses that phenomenon by focusing on the work of Enes Duraković, who most completely describes the path from loyalty to this model to liberation that occurred parallel to the cataclysm of war and ethno-political, socio-structural and cultural shocks that marked the history of Bosnia and Herzegovina at the turn of the millennium. The shift occurs by adapting the traditions of postmodernism, post-structuralism, and postcolonialism, revealing thus if not the illusion, then certainly institutionalism of truths and their dependence on the socio-discursive order. In that sense, it is particularly interesting to observe the Bosniak academic reflection on literature within the rational choice theory.

Keywords: Bosniak academic essay, phenomenological reductions, post-structural shift, identity, rational choice theory

Od šezdesetih godina prošlog stoljeća pa sve do sredine devedesetih esej je dominantan vid akademske refleksije o književnosti u Bosni i Hercegovini. Unutar bošnjačke sastavnice bosanskohercegovačkog književnog kompozituma trag jakog uticaja esejistike, vidljiv i u književnoj historiografiji i kritici, proporcionalan je otporu teoriji koji protagonisti fenomenološkog redukcionizma u interpretaciji književnih tekstova otvoreno ili prikriveno pružaju, od Midhata Begića preko Hanife Kapidžić Osmanagić do Enesa Durakovića, uključiv i Muhsina Rizvića (svi univerzitetski profesori), koji je, s obzirom na utemeljiteljski povijesno-sintetički karakter svojih istraživačkih pothvata, na najdelikatniji način ovjeravao pripadnost toj paradigmi. Podsjetimo, ovaj se pristup književnom tekstu zasniva na osebujnom izjednačavanju imanencije i transcendencije te uvjerenju da njegova suština (esencijalno jezgro, etimon, kogito) nije dostižna racionalnom analizom nego kroz empatiju, *intuicijom* (Bergson), *gledanjem bićem* (Huserl), kao čin epifanije. Dok je kod pisaca riječ o uobičajenom popratnom diskursu uz prozu, liriku i dramatiku kao primarne vidove stvaralačke djelatnosti (Skendera Kulenovića može se u nas smatrati pretečom empatijskog tumačenja književnosti¹), nije baš česta pojava da esejistika zauzima centralno mjesto u akademskim interpretacijskim praksama.

¹ „Kao esejist Skender je pisao samo o onim pjesnicima u čijem je stihu prepoznavao vlastitu doživljajnost i onu dublju inspirativno-artističku srodnost.“ (Enes Duraković, *Bosanskohercegovački književni obzori*, KDBH „Preporod“, Zagreb 2015, 192).

O poetici bošnjačkog akademskog eseja

Poetiku bošnjačkog akademskog eseja svojedobno je, pišući o njegovu rodonačelniku Midhatu Begiću, dosta precizno specificirao Kasim Prohić, istakavši „izrazitu brigu da se očuva dignitet i puna izvornost književnog teksta na koji se odnosi, odnosno da svojom diskurzivno-kritičkom aparaturom nijednog trenutka ne učini literaturu pukim podtekstom za kategorijalna izvođenja“². Zaštita mistične placente književnog djela odvijala se ontoteleološkim osporavanjem kritičkog scijentizma i statusnom deprivacijom književne kritike na hijerarhijskoj skali žanrova³ uz referiranje na autoritet francuske tematske kritike, navlastito Gastona Bachelarda („Metod, metod, šta ćeš mi ti? Ti znaš da sam zagrizao u plod nesvjesnog!“), čija je prostorna tropologija Begiću bila inspirativni poticaj za kreiranje vlastitog protuteorijskog paketa metafora: *ribarske mreže* koja propušta vodu, *građevinskih skela* koje treba ukloniti i zaboraviti, *turističkih prospekata*, *nacrta* i *privjesaka* čija se svrha iscrpljuje u jednodržavnoj i priručnoj *vice versa* empatijskog čitanja kao strastvenog ronjenja u virovitoj vodi na čijem dnu je „cvijet ljepote“: „Mi bismo velikog znalca umjetnosti drsko upitali:

² Kasim Prohić, Midhat Begić, unutar: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Alef, Sarajevo 1998, 267. Prohić, međutim, previđa (ili oprašta) Begićev radikalni antiscijentizam koji treba razlikovati od kritike doktrinarnog prokrustizma na koji je tih godina *en general* upozoravao Stanko Lasić prokazujući teorijske modele kojima je „glavno da sebe istaknu, da sebe nametnu, da sebe opravdaju u književnim djelima, prošlim ili sadašnjim, a daleko im je manje stalo do toga da prisvoje immanentni sistem struktura na način koji bi dosljedno i potpuno vodio računa o ontološkoj, gnoseološkoj i estetskoj apsolutnosti svake strukture.“ (Stanko Lasić, *Problemi narativne strukture*, Liber, Zagreb 1977, 74.).

³ „I Bašlaru se dešavalo da ga osporavaju, ali uvijek sa istog polazišta: nema normativizma i udžbeničke svrhovitosti. Takva kritika ogadi zvanje kritičara svojom sveznalačkom presudom. Zato vjerovatno kritička misao bi svoju oštrinu morala upraviti protiv kritičara i nije čudo što su se pisci, pjesnici i pripovjedači, tako često ozlojeđivali na svoje lakomislene tumače, koji su sebi uzimali veća prava nego što im to po zvanju pripada“ (Midhat Begić, Raskršća III, unutar: *Sabrana djela*, knjiga IV, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo 1987, 104).

može li se u vir uroniti i iz vode neokvašen cvijet iznijeti? ... Ko ne može široko mu polje izvan umjetnosti!“⁴ Midhat Begić nije pisao negativne kritike, mjerilo 'vrijednosti' bila je mogućnost empatije (*duh sreće i duh divljenja*, Abdulah Šarčević). Tada se imalo šta i reći, u protivnom tekst je ostajao nepročitan. Sud je, dakle, vantekstovna činjenica pa je i oštrica averzije uperena protiv teorije nužno promašivala metu. Spada u vrstu promašaja jednakih „odbacivanju anatomije jer nije uspjela izliječiti smrtnost“⁵. Fundamentalni kvalitet ove esejistike nalazio se na posve drugoj strani. „U primjerima svojih najznačajnijih predstavnika“, složili bismo se sa Zvonkom Kovačem, „ona bi se mogla afirmirati kao vrlo prominentan oblik moderne proze“⁶, a što da ne, dodali bismo, i poezije!⁷ Uostalom, sam Begić, pozivajući na suprimaciju kritičkog metajezika, sugerira da djelo koje nas je osvojilo ne hvalimo ni kao »dobro, ni lijepo i veliko, nego možda zelenkasto, srebrno, olujno, romboidno ...« Sve besprijekorno legitimno osim mjesta sa kojeg se saopćava – akademske katedre (barem do postmodernih interdiskurzivnih preliva preko svih disciplinarnih i žanrovskih granica, a pogotovo u kontekstu tada dominantne strukturalne paradigme u proučavanju književnosti)!?

⁴ Midhat Begić, Raskršća II, unutar: *Sabrana djela*, knjiga III, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo 1987, 29.

⁵ Pol de Man, Otpor teoriji, unutar: *Književnost, povijest, politika*, ur. Zlatko Kramarić, Svjetla grada, Osijek 1998, 151.

⁶ Zvonko Kovač, *Interpretacijski kontekst*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1987, 51.

⁷ Do sličnog zaključka dolazi i Nihad Agić izražavajući sumnju da bi ovdje „riječ kritika uopće i pristajala, jer se esejistička gama tako stopila s tekstom koji ocrtava da se može bez ikakva pretjerivanja reći da se iz stvaralačkog susreta (i prepleta) dva tako dispatratna diskursa dobio jedan novi, samegzistentni tekst. (Nihad Agić, Koji je sat u svemiru, *Oslobođenje*, Sarajevo, 19. 12. 1988).

***Enes Duraković,
krunski svjedok kritičke i identitetske drame***

Djelo Enesa Durakovića najpotpunije opisuje put od lojalnosti ovome modelu do izbavljenja, koje će se događati uporedo sa ratnom kataklizmom te etno-političkim, socio-strukturnim i kulturalnim potresima koji su obilježili bosanskohercegovačku povijest na prelazu milenija, prisilivši intelektualnu i književno-akademska scenu da se pogleda u oči i prihvati činjenicu da su „jezičko i političko, retoričko i represivno, povijesno i narativno veze s kojima je danas neminovno suočena suvremena kritička teorija bilo kojeg zasnova“.⁸ Ma koliko rat pogodovao monološkim konjunkturama, neminovni prodor postmodernizma, poststrukturalizma i post-kolonijalizma i ovdje je razotkrivao ako već ne iluzornost onda zasigurno institucionaliziranost istina i njihovu ovisnost o društveno-diskurzivnom poretku. I kada izravno pripovijeda o tome i kada sve to ne vidi ili prešutkuje knjiga izabranih studija i eseja profesora Durakovića *Bosanskohercegovački književni obzori* krunski je svjedok poetičkih, metodoloških i identitetskih drama bošnjačke književno-akademske scene posljednjih 50 godina.

Ovaj izbor u prvom dijelu donosi tri teorijske studije o poetici i historiji bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti objavljene u prethodnoj knjizi *Obzori bošnjačke književnosti (Južnoslavenska interliterarna zajednica danas, Bosanskohercegovačke književne neminovnosti: Mit o početku i Poetika prostora, figure kulturnog označavanja)*, potom predgovore antologijama *Bosanskohercegovačka poezija XX vijeka* (2000) i *Bošnjačka pripovijetka XX vijeka* (1995), veći dio eseja iz knjige *Riječ i svijet* (1998) (nastajali u periodu od 5 godina), te studije o pripovjedačkom djelu Derviša Sušića i stvaralaštvu Alije Isakovića. Raspored tekstova je zanimljiv

⁸ Nirman Moranjak-Bamburać, *Ideologija i poetika (Interdiskurzivna analiza kulturoloških strategija i taktika)*, *Radovi*, knjiga XII, Filozofski fakultet u Sarajevu, 2000, 108.

jer omogućuje interpolarno ogledanje predratne esencijalizmom napućene esejistike sa poststrukturalnim teorijskim akvizicijama tekstova objavljenih poslije rata. Medijalnu poziciju unutar te polarizirane strukture zauzimaju prilozi o Sušiću i Isakoviću te predgovori spomenutim antologijama, gdje su već uočljiviji „iskoraci u suvremene rezultate nauke o književnosti, zahvaljujući kojima njegov esejistički diskurs ne ostaje da lebdi u zrakopraznom prostoru pukih kritičkih tlapnji“.⁹ Studija o Sušiću, štampana 1985. godine kao predgovor *Izabranim djelima* ovoga pisca, značajna je u tom smislu kao nedvosmislen simptom entropije fenomenološkog redukcionizma i kritičarskog otklona prema distanciranijim i analitički preglednijim motrištima kontekstualne interpretacije teksta,¹⁰ dok je rad o Isakoviću već popratna egzemplifikacija nove recepcijsko-metodološke paradigme koja preferira kultur-nemorijske strategije čitanja, jasno nagoviještene i u introdukcijskim sintetičkim prikazima antologijskih izbora bošnjačke poezije i bosanskohercegovačke poezije i pripovijetke.

⁹ N. Agić, Koji je sat u svemiru. Dodali bismo da se ova ocjena osobito drži na liniji Durakovićeve enciklopedijski suverene utemeljenosti u poznavanju južnoslavenskih interliterarnih procesa kako u njihovoj nacionalnoj i partikularnoj opstojnosti tako i u nadnacionalnom, integralnom korespondiranju. Autorov „komparatistički refleks za književni kontekst“ (M. Rizvić) do izražaja je došao već u esejima iz knjige *Riječ i svijet* i studiji *Vlastiti povijesni kontinuitet* (Status muslimanske književnosti i modeli njenog proučavanja, unutar: *Komparativno proučavanje jugoslovenskih književnosti 2*, Zagreb-Varaždin 1987, 40-48).

¹⁰ Ovo epistemološko pomjeranje, „uhvaćeno“ u trenutku istovremenosti empatijsko-fenomenološkog „unutar“ i kritičko-prosudbenog „izvan“ teksta, opredijelilo je Aliju Isakovića da kod Durakovića prepozna „sretno sažimanje književnohistorijske sistematičnosti Muhsina Rizvića i dara Begićevog saobraženja s književnim djelima“. (Alija Isaković, *Antologiji bošnjačkog eseja XX vijeka* (predgovor), Alef, Sarajevo 1995, 13). Važan rezultat izmještene kritičke fokalizacije jeste otvorenije prokazivanje elizija, šavova pa i ideološki tabuiziranih simplifikacija u Sušićevim prozama, tj. „radikalnog svođenja i mikro i makrokozmične povijesne slike samo na klasni raskol, što u pojedinim trenucima dovodi do klišetiziranih literarnih rješenja“. (E. Duraković, *Bosanskohercegovački književni obzori*, 390).

Autodekonstrukcija

Implicitnu autodekonstrukciju epistemoloških polazišta Duraković i započinje prihvatanjem Assmannove teze o rekonstruktivno-identitetskoj umiješanosti književne historiografije („Prošlost nam se ne daje prirodno, ona je kulturno ostvarenje.“¹¹) „pa se i književnohistorijske pripovijesti javljaju neprekidnim autoimaginativnim vremensko-prostornim uprizorenjem kolektivnog identiteta sadržanog u simboličkom kapitalu tradicije“,¹² čiji trag nije linearno nego „tranhistorijsko kulturno pamćenje u kome dolazi do međusobnog energentskog dopunjavanja drevnih i modernih tekstova“.¹³ Oboružanje novim prodornijim instrumentarijem ublažilo je pathos Durakovićeva izričaja, ali i osvježilo pogled na književnu prošlost, između ostalog, spoznajom da je cijena kritičkih fetišizacija estetsko-utopijske metafizike bila daleko niža od one koju je sam Duraković morao platiti prinoseći svoje žrtvene darove, od studija o Skenderu Kulenoviću i Maku Dizdaru do knjige *Riječ i svijet*, akademski kanoniziranim standardima interpretativne zajednice kojoj je pripadao.¹⁴ Umjesto gonetanja „vrhunaravnog smisla svijeta i transcendentnog smisla riječi“, „nespoznatljive bezmjernosti vremena i bešćutne šutnje

¹¹ Jan Assmann, *Kulturno pamćenje: Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Vrijeme, Zenica 2005, 55.

⁴⁹ E. Duraković, *Bosanskohercegovački književni obzori*, 11.

¹³ Aleida Assmann, *Rad na nacionalnom pamćenju*, Biblioteka XX vek – Čigoja štampa, Beograd 2002, 130.

¹⁴ O obuhvatnosti „standardizacije“ izričaja svjedoče oni fragmenti Durakovićevih eseja u kojima su vidljiva adoptiranja elemenata strukturalne analize. Odanost begičevskoj retorici tu je, međutim, i dalje prisutna, ako ne i pojačana. Diskurs akademskog eseja u tim dionicama poprima hibridni karakter, kao npr. u tekstu o Antunu Branku Šimiću: „...svijet se pjesniku ukazuje u dvije dimenzije; horizontalnosti mučnog čulno-egzistencijalnog iskustva zemaljske patnje suprotstavlja se vertikalna pjesnikova sna o uznesenju i preobraženju stvari u čistu duhovnost nebeske suštine bića“ (E. Duraković, *Bosanskohercegovački književni obzori*, 262).

kosmosa“ i osluškivanja „iskonskog romora vječnih preobrazbi beskonačnog“ i „u kamen urezanih drhtaja naših pečalnih lutanja i žudnji za sunčanim počivalištima smisla“¹⁵ nesvodivih na određeni povijesni trenutak, nova Durakovićeva čitanja *Kamenog spavača* uporedo sa relegitimacijom estetskih inkonsumpcija žele svjedočiti o učincima književnosti, o onim kulturno-identitetskim preformatiranjima koja su se dogodila, sa ili mimo *intentio auctoris*, nakon što je pjesničkim uprizorenjima svijeta srednjovjekovne Bosne, 'otkamenjenjem' tih naših nevoljnih vojna, dijaka, kovača ..., uspostavljena relacija sa izgubljenom prošlošću.¹⁶

Despiritualizacija perspektive omogućila je i interdisciplinarnu kolaboraciju tako da se unutar nove paradigme sasvim legitimno reargumentacijski i dijaloški poseže za historiografskim, filološkim i teozofskim interpretacijama, čime Durakovićeva analitika preuzima obilježja nedvosmislenog opredjeljivanja i vrijednosnog prosuđivanja (naročito spram politika identiteta zasnovanih na relikvijarnom shvaćanju tradicije i nacionalromantičarskim predstavama o historijskom kontinuitetu, s jedne, ili pak poricanju partikularnog i rubnog u ime tobožnjih univerzalnih vrijednosti iza kojih se skrivaju privilegirani koncepti hegemonih kultura, s druge strane), praveći nepovratan iskorak u odnosu na aksiološku idiosinkraziju bošnjačkog akademskog eseja. S tim „utrnućem

¹⁵ Označivši Durakovićev postupak kao „sapatništvo sa pjesnikom“ Muhsin Rizvić ga vidi kao „kritičara koji se u toku cijele te avanture nalazi u samom pjesnikovom djelu kao njegov saučesnik, blizak, osjetljiv i kongenijalan njegovu doživljaju, osvjetljujući ga često svježom analogijom, bitnom sržnom metaforom ...“ (Muhsin Rizvić, *Prohod kroz djelo Maka Dizdara*, unutar: *Tokovi i stvaraoci iz književne Bosne*, Univerzal, Tuzla 1986, 285).

¹⁶ U svome kapitalnom djelu *Izvori sopstva – Stvaranje modernog identiteta* kanadski filozof Charles Taylor upravo govori o ogromnoj moći izvjesnih pripovijesti formulisanih u obliku obnove ili nastavljanja nacionalne kulture da daju smisao i sadržaj ljudskim životima: „Reči mogu da imaju moć zato što crpe iz izvora koji je do tada bio nepoznat ili nedoživljen ... ili mogu da obnove moć nekog starijeg izvora s kojim smo izgubili kontakt.“ (Charles Taylor, *Izvori sopstva – Stvaranje modernog identiteta*, Akademska knjiga, Novi Sad 2008, 158).

simbola pred znakom“ (K. Prohić) neka suočenja i priznanja više nisu mogla biti zaobiđena, primjerice da je Makova figuracija lirskog glasa sa srednjovjekovnog bosanskog epitafa osim svoje univerzalne kosmičke uznositosti prenosila i 'zemaljsku' poruku „dobre Bosne“ kao djelotvoran odgovor kolonijalnom ideologemu „tamnog vilajeta“. Efekat lirski stišanih prozopopeja *kamenih spavača* bio je jači, kako to uočava Nirman Moranjak-Bamburać, od „zveketa junačkog oružja u oslobađanju od sudbonosnog scenarija 'historijske krivice“.¹⁷ Pritom Duraković, s pravom, insistira da nije riječ ni o kakvim epistemološkim lomovima nego o zakonomjernim preobrazbama kojima se 'filtrira' tradicija i sabira konfiguracija poetskog smisla iz višestrukih mogućih varijabli, a što je najuočljivije upravo kroz odnos prema kanonskim piscima. Nipošto ne znači da se smisao kanona ne mijenja ako su neka imena vazda u središtu književnohistorijske priče. Njenu kaleidoskopsku prirodu možda najbolje potvrđuju brojna, međusobno toliko različita pa i suprotstavljena lica *Kamenog spavača* – etno-identitetsko Muhameda Filipovića¹⁸, esencijalističko Enesa Durakovića¹⁹, (pseudo)teozofsko Rusmira Mahmutćehajića²⁰, kulturno-memorijsko Nirman Moranjak-Bamburać²¹ i stilističko-semiotičko (kombinovano s tekovinama postkolonijalne kritike) Marine Katnić Bakaršić²². Kanonski pisac ostaje kanonski baš zato što se razumijevanje njegova djela mijenja u vremenu. Instrukтивно je na tom fonu

¹⁷ N. Moranjak-Bamburać, *Ideologija i poetika*, 114.

¹⁸ Muhamed Filipović, *Bosanski duh u književnosti – šta je to? Pokušaj istraživanja povodom zbirke poezije M. Dizdara „Kameni spavač“*, *Život*, 3, 1967, 3-18.

¹⁹ Enes Duraković, *Govor i šutnja tajanstva*, Svjetlost, Sarajevo 1979.

²⁰ Rusmir Mahmutćehajić, *O Dizdarevoj knjizi „Kameni spavač“ u vidiku perenijalne filozofije*, *Glasnik Rijaseta IZ BiH*, 7-8, 2008, 642-659.

²¹ Isto.

²² Marina Katnić Bakaršić, *Kultura i pamćenje u »Kamenom spavaču«* Maka Dizdara. Dostupno na <http://stilistika.org/stiloteka/stilisticka-citanja/73-kultura-i-pamcenje-u-kamenom-spavacu-maka-dizdara>

razmisliti o cjelini bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti u kojima je svaki od tih pet *Spavača* moguć, imajući, dakako, pritom u vidu i značajan broj drugih „temeljnih tekstova u kojima se *kultura knjige i znaka uvijek iznova definira* u prostoru kulturnog i literarnog pamćenja“,²³ a ne žmireći ni na pokušaje „nasilnog učitavanja, urezivanja i upisivanja savremenih simbola političkog identiteta u tajnoviti rukopis prošlosti“²⁴ karakteristične naročito za period rekonstrukcije književnih identiteta od devedesetih godina do danas.

Od raskršća – srednjim putem

Ovakvi primjeri uvjerljiv su argument za tezu (u Durakovićevim novijim radovima snažno afirmiranu) o složenim stratifikacijskim procesima heterogenih/policentričnih izvora bošnjačkog i bosanskohercegovačkog kulturnog identiteta, te blagotvornosti „umnožavanja, dopisivanja, geminiranja i repliciranja intertekstualne umreženosti ... kao i afirmacije rubnih, hibridnih i tradicijom nekanoniziranih oblika koji ne dopuštaju svođenje kulture na sliku muzealne reprezentacije“.²⁵ Ovakav stav nužno

²³ E. Duraković, *Bosanskohercegovački književni obzori*, 82.

²⁴ Isto, 62.

²⁵ Isto, 36, 45. Imajući u vidu da nova teorija književne povijesti svoju 'političku korektnost' zasniva na verbalnom isključivanju svake koncepcije koja bi vukla na definitivnost, jednoznačnost, hijerarhijski poredak i druge danas ozloglašene pojmove, dok se u praksi one i dalje krijumčare ili otvoreno promiču, važno je da autor u interpretacijama prelazi sa riječi na djelo, aplicirajući svoja teorijska polazišta u kontekstu mogućih kanonskih pomjeranja potcijenjenih, neshvaćenih i nesvodivih književnih činjenica od ruba ka centru: „Kod Alije Isakovića je teško razlikovati priču od putopisa pa bi u smjelijem antologičarskom postupku (izbor bh proze; op. V. S.) umjesto uvrštenih priča, čini mi se, razložno bilo uvrstiti i neki od njegovih sjajnih putopisa kakvi su recimo, *Miris sjećanja* i *Trudovi dneva*“ (E. Duraković, *Bosanskohercegovački književni obzori*, 172). Ili: „...nadmena kritičarska zluradost koja u svemu traži epigonsko ostaje nemoćna u susretu sa sugestivnošću Ibrišimovićeve umjetnosti pripovijedanja“ (Isto, 173). Na istoj liniji su i uvjerljivi nalazi o mogućem uticaju Ćatićeve na poeziju A. G. Matoša kao

podrazumijeva i hermeneutičku polifoniju, supostojanje, dakle, brojnih, različitih i sučeljenih tumačenja, ali s uvjerenjem da se dometi i vrijednosti koje posreduju uvijek i iznova mogu/moraju problematizirati „ne odustajući od ideala objektivnog znanja o prošlosti. Iako taj ideal ne može biti dostignut, mi ga moramo slediti, jer bi se bez njega drugost prošlosti sasvim rastočila u beskrajnoj subjektivnosti i ideološkim reaproprijacijama“.²⁶ Veću snagu pritom imaju one interpretacije koje uz djelima pripisani smisao reflektiraju i o načinu na koji je taj smisao rekonstruiran, o teorijskim premisama i drugim uslovljenostima hermeneutičke situacije interpretatora. Dakle, zagovaranje nekog srednjeg puta ne isključuje u ovom slučaju „pravo na povijest“, kako bismo mogli označiti podršku „obnavljanju, preispisivanju i transformiranju 'znakovnih zaliha' iz arhiva kulturnog pamćenja kojima se rekreira semantički prostor potisnute i zasjenjene kulture i njene zaboravljene 'gramatike' ... osobito u vremenu preispitivanja konstitutivnih vrijednosti nacionalnog identiteta i autorefleksivnog razumijevanja historijske sudbine i društvene pozicije zajednice“.²⁷ Otjelovljena izbalansiranost u tom pogledu je Mak Dizdar čiju pjesničku stazu Duraković projicira ne samo kao poetološki već i kao idealni kulturološki model saobraženja tradicije i moderniteta, lokalnog i globalnog, pojedinačnog i univerzalnog: „Pjesnici nacionalnog mita rijetko uspijevaju da pronađu onaj spasonosni izlaz izvan skučenih obzora zavičajnog viđenja i patetike nacionalno-povijesne simbolike, dok se u poeziji kosmopolitski orijentiranih pjesnika nerijetko gubi sva ona iskonska snaga jezika u kojem su pohranjeni povijest,

prilog razumijevanju kompleksnosti južnoslavenskih interliterarnih prožimanja (Isto, 212).

²⁶ David Perkins, *Is Literary History Possible?* Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1993. Prema: Nenad Nikolić, *Književna istorija danas, Godišnjak Katedre za srpsku književnost sa južnoslovenskim književnostima*, Godina V, Beograd 2010, 317.

²⁷ E. Duraković, *Bosanskohercegovački književni obzori*, 77.

duhovnost i sudbina jednog naroda, ali i iskušavane i obogaćivane mogućnosti i bogatstvo metaforičnog iskaza pjesničkog jezika“.²⁸ U novom kulturno-teorijskom ozračju nacija i njeno dugovječno opstojanje ne mogu se objašnjavati supstancijalistički, ali je upravo zato književnost, kao poprište trajne zapitanosti o sebi, jedna od važnih vrijednosti nacionalne zajednice.

Nijedan položaj s kojeg se govori, svjestan je Duraković, pa makar to bile i postaje srednjeg puta koji se čini najimunijim na izazove abrogacije, ipak ne može za sebe obezbijediti privilegovanu i neutralnu „arhimedovsku tačku“ s koje bi se moglo „zauvijek i konačno obračunati sa raznolikim strategijama izobličavanja“.²⁹ Ali, od kritičara Durakovićeve backgrounda nije očekivati da radikalno slijedi pravac mišljenja, aficiran Nietzscheovom *Veselom naukom* i fukoovskim „režimima istine“, po kome nijedan epistemološki položaj ne može da se smatra kao manje ili više opravdan od bilo kog drugog. Prednost njegove pozicije su, po prilici, bolji izgledi u onoj neprestanoj borbi do čijeg mu je ishoda neskriveno stalo – borbi za ovlasti srednjeg puta nad kanonom kao institucionalno ovjerenim izborom tekstova namijenjenih upisivanju u kulturno pamćenje s ciljem stabiliziranja i definiranja kulturnog identiteta zajednice. U konačnici, cilj je sugerirati smjer i metodološki pristup još nenapisanih integralnih povijesti bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti, koji će smanjiti rizike podlijeganja homogenizujućim perspektivama „kako reduktivnog svodenja na samorodnost književnopovijesnih fenomena tako i prenamaglašavanja evropskim paradigmatama zasvjedočene zakonodavnosti kojim se poriču neevropski kulturni modeli i tradicije“.³⁰

²⁸ Isto, 364.

²⁹ N. Moranjak-Bamburać, *Ideologija i poetika*, 106.

³⁰ E. Duraković, *Bosanskohercegovački književni obzori*, 45. Nekako samo od sebe poslije svega se nameće pitanje zašto povijesti bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti nisu napisane, pa i to, zašto se sam Duraković, univerzitetski profesor s višedecenijskim iskustvom, poslije, evo, vlastite dosta temeljite teorijske razrade,

U ogledalu *Rational choice theory*

U bosanskohercegovačkom kontekstu takvo opredjeljenje, uz književnonaučna, ima i uporišta u teoriji racionalnog izbora (*Rational choice theory*) za koju je pojedinac uvijek homo economicus čije se odluke posmatraju i objašnjavaju kao radnje koje se rukovode načelom korisnosti.³¹ A iz te perspektive otvara se novi mogući pogled i na bosanskohercegovačku književno-kulturnu scenu šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća pa u određenom smislu i na integral novije bošnjačke književnosti, u kojoj lirsko dominira nad epskim, a akademski esej s druge strane književnog polja, ali na istoj matrici, gotovo ne ostavlja mjesta književnoj teoriji, dok akademska nastavna praksa insistira na povijesti književnosti. Moguća tumačenja ove pojave u okvirima *Rational choice theory* kreću se u rasponu od izbora linije manjeg otpora spram opresivnih ideološko-političkih konjunktura³² do strateškog

nije upustio u takav pothvat. Možda bi dio odgovora bio u tome što se razlika fenomenološki zasnovane esejistike, koja je obilježila njegov doradni rad, teško može prevesti u novousvojeni teorijski i kritički identitet, pa bi prečitavanje građe i njeno preispisivanje zahtijevalo veliki trud i vrijeme. S druge pak strane, na jednu pojavu, koja bi također mogla ponuditi dio odgovora, ukazuje Nenad Nikolić u svome radu *Književna istorija danas*: „...odlučnost i sigurnost danas se prepoznaju samo kod onih književnih istoričara koji pišu sa jasnim političkim ciljevima, dok se kod onih koji pokušavaju da književnoj istoriji pridu preispitujući njene postavke može uočiti čak više nesigurnosti i opreznosti nego što inače pažljivi hermeneutički pristup zahteva, zbog čega se mnogi takvi potencijalno produktivni pristupi završavaju odbijanjem izjašnjavanja“ (N. Nikolić: *Književna istorija danas*, 312).

³¹ Pogledati: Siniša Malešević, *Sociologija etniciteta*, Fabrika knjiga, Beograd 2009, 169-199.

³² Pogledi Enesa Durakovića izneseni u predgovoru antologiji *Bošnjačka pripovijetka XX vijeka* bliži su ovome tumačenju: „U stogodišnjem političkom i društvenom marginaliziranju Bošnjaka, u odsustvu mogućnosti stvaranja historije, naši su se pripovjedači okretali više porodičnom kultu i nekim trajnim, povijesnim surovostima neugroženim vrijednostima pojedinačne a ne kolektivne sudbine.“ (E. Duraković, *Bosanskohercegovački književni obzori*, 153). Čini se opravdanim pitanje jesu li identitetske vrijednosti pojedinaca i mikrozajednica mogle biti

izmicanja u metafiziku (ketman), e da bi se, kada dođe pogodan trenutak, upotrebljivi resursi investirali na ovdašnje vazda nestabilno tržište etno-identitetskih dionica. U prilog tome ide i sudbina begičevske metafore *raskrsnice*, koja je kao izvorni poetizam volšebno prevedena u politički diskurs, štaviše izvrsno se, svojim semiotičko-prostornim implikacijama, uklopila u tadašnji sukob sa zastupnicima predrasude o Bosni kao „tamnom vilajetu“. „Ritualno spominjanje raskrsnice postaje legitimacija i najuspješniji ideološki efekat političkog govora. Dolazi do ukidanja alteriteta prošlosti, jer se ona „pripitomljava“ novoustoličenom retoričkom strategijom. Šizofrenirajući historiju „zabašuruje“ univerzalnost predstave o SUSRETU kultura i civilizacija. ... Učinak instruiranog tropa takav je da se zaboravljaju i neki ranije povlašteni tropi, npr. krajina i granica“. ³³ I, kako se približavamo savremenosti blagotvorno dejstvo raskrsnice sve je intenzivnije – ona, između ostalog, dokida izolacionizme predmodernih etno-kulturnih elita pa će i Duraković u knjizi *Riječ i svijet* dati svoj obol njenom pobjedničkom povijesnom ozračju, ali izvan profane retorike, u održivoj književnopovijesnoj prosudbi „modernih procesa približavanja i međusobnih duhovnih obogaćenja, u dinamičnom prepletu društvenih, idejnih i književno-estetskih programa što ih je navješćivalo novo doba“. ³⁴

Kao supstituent vremenom, događajima i proliferiranim značenjima ipak potrošenom toposu raskršća ukazala se ideja srednjeg puta i kaleidoskopski koncept kulturnog identiteta dovoljno fleksibilan da podnese i dijabolizaciju ³⁵ i epifanizaciju ³⁶ razlika,

zaobidene stoljetnim diskriminacijskim i marginalizacijskim strategijama ili je upravo njihova ugroženost podsticala pisce da ih tematiziraju?

³³ N. Moranjak-Bamburać, *Ideologija i poetika*, 130.

³⁴ E. Duraković: *Bosanskohercegovački književni obzori*, 177.

³⁵ „A razlika je nekad vidljivo i otvoreno, nekad nevidljivo i podmuklo, uvek slična mržnji, često potpuno istovetna s njom.“ (Maks Levenfeld u *Pismu iz 1920*. Ive Andrića).

napetost između priča koje su bile i koje bi mogle biti kazane, te otkloni problem inkorporiranja onih autorskih realizacija koje se, iz ovih ili onih razloga, opiru svođenju na strogost esencijalistički kodificiranog nacionalnog književnog kanona.³⁷ Pred tako postavljenim kulturno-identitetskim vidicima rasprostrla se jedna semiotika prostora daleko šira i bogatija od prekovremeno ekspolatisane mimikrijske simbolike tropološkog dubla *ponornica – raskrsnica*. Novo mapiranje otkrilo nam je cijeli set identitetski uposlenih figura i toposa kao što su: izvor, more, jezero, ostrvo (Selimović, Dizdar, Sijarić, Hajdarević), rijeka, granica (Sušić, Ibrišimović, Dizdar), knjiga, labirint (Ibrišimović, Horozović, Karahasan), kuća i vrt (Ibrišimović, Karahasan, Ključanin), grad (Sidran, Horozović, Brka, Kajan), jezik i govor (Sidran, Karahasan), putovi (Dizdar, Begić, Rizvić), skretnice (J. Musabegović).

Umjesto zaključka: o ograničenjima i koristima

Svoju simpatiju prema racionalnom izboru i srednjem putu Duraković želi protegnuti što je moguće dublje u prošlost, pogotovo ako su po srijedi njegovi personalni književni favoriti i (nepregoreni!?) sadržaji nadjeveni esencijalističkim poimanjem³⁸

³⁶ „...strasno njegovanje razlika među nama znači da smo jedni drugima važni i prisutni“ (Max Löwenfeld u *Pismima iz 1993*. Dževada Karahasana).

³⁷ Durakovićev kaleidoskopski dizajn književnog kanona polazi od „dinamične vizije literarne stvarnosti u kojoj se krupniji pokreti i preobražaji prepliću s jedva vidljivim preljevima, zvučni glasovi s tihim akordima i skrivenim impulsima što se rastvaraju unutar općeg, prvom pogledu jasno uočljivog koncepta i modela stvaranja ... uključujući i razlike kao i sličnosti, i antagonizme kao i saglasnosti, i razvojne tendencije kao i napetosti između sila tradicije i sila moderniteta“. (Isto, 72).

³⁸ Ovom ambivalentnošću Duraković unutar književnokritičke paradigme zauzima približno onu poziciju kakvu je Dževad Karahasan u razvojnim tokovima novije bošnjačke i bosasnkohercegovačke književnosti priskrbio „svojim postmodernističkim persifliranjem toposa književne tradicije i metatekstualnim 'pravljenjem' književnosti od književnost, s jedne, a istodobnom 'žudnjom da se

etno-kulturnog identiteta kakav je Kulenovićev esej *Iz smaragda Une* posvećen Hamzi Humi. Polemišući s tvrdnjama Zdenka Lešića, koji prenoseći težište na *l'esprit de l'époque*, smatra kako se „priroda Huminog književnog djela, kongruentnost njegovog pjesničkog i pripovijednog svijeta, pa i poetizacija njegove naracije ne može se tumačiti isključivo *genetički*, ni kao ishod njegove sasvim lične idiosinkrazije (i 'sevdahlijske čulnosti'), ali ni kao znak njegovog 'orijentalnog porijekla' (i navodno neke nacionalno specifične 'muslimanske senzibilnosti')“,³⁹ Duraković insistira na „hermeneutičkoj situaciji“ Skendera Kulenovića kao angažiranog intelektualca, pisca i kritičara razumijevajući esej kao „protest protiv nerazumijevanja jednog svijeta, njegove umjetničke tradicije i

iznova uspostavi primordijalno jedinstvo bića i jezika, da se u moru priča prepozna ezoterijski smisao Alefa, s druge strane“ (E. Duraković, *Bosanskohercegovački književni obzori*, 103). 'Nepregorenost' je zaleđe i Durakovićeva ushita nad Karahasanovim esencijaliziranjem identiteta onom već čuvenom usporedbom bosanske kuće i glavice crvenog luka, čija je osnovna nit posve inkompatibilna teorijski adoptiranom konstruktivizmu i policentризmu: „...do skrivenog smisla jezgre identiteta vodi niz slojeva koji štite i skrivaju njegovu unutarnjost, koju se ne može vidjeti ni opipati, ali je se itekako može udahnuti, omirisati, upiti kožom, jer ona je doduše nevidljiva, ali je sasvim realna“ (Dževad Karahasan, *Izvjestaji iz tamnog vilajeta*, Dobra knjiga, Sarajevo 2007, 195).

³⁹ Zdenko Lešić, Hamza Humo, pjesnik kao pripovijedač, *Izraz*, Sarajevo 1986, br. 6, 556. Lešićeva polemička primjedba odnosi se na Kulenovićeve fenomenološke redukcije, prije svega na zapažanje da je avangardni modernizam Humi donio samo „osmjeljenje da povjeruje u autentičnu ljepotu svijeta ispod očnih kapaka i da je na svijet iznese takvu kakva je. ... Sve ostalo mu je od majke, od svile i srebra mostarskog neba i tla, od bistre domaće riječi, one što je prešla devet kamenova, od neugaslih bisera muslimanske ljubavne pjesme, od kamenih i cvijetnih mostarskih avlija i od bijelo okrečenih enterijera, u kojima se vijekovima sija stari bakar i miriše feslidžan jedne jednostavne a nevjerojatno istančane gradske kulture“ (Skender Kulenović, *Eseji*, Sabrana djela, Bosanska riječ, Tuzla 2010, 220). Suspektnost redukcionističkih svođenja i kompleksnost odnosa između esencijalnog i konstruktivnog potvrđuje upravo slučaj Humina opusa u kome nasuprot *Grozdanina kikota* i estetski vjerodostojne zavičajno inspirisane poezije stoje neuvjerljive lirske proze iz knjige *Sa ploča istočnih* u kojima pjesnik nastoji „oživjeti svijet starozavjetne beduinsko-nomadske legende ali se to približavanje orijentu ostvaruje kao oblik podražavanja, i to kako egzotičnošću predmetne stvarnosti tako i dekorativnošću stilskog izraza“ (E. Duraković, *Bosanskohercegovački književni obzori*, 290).

kulture koja se i danas nažalost svodi tek na sevdalinku, čime se stvara sasvim uprošćena slika, izvedena izvana, bez introspekcijskog doživljaja i razumijevanja njenih osobnosti“.⁴⁰ Inkluzivizam Durakovićeve srednjeg puta vodi ga zaključku da je riječ o dvije strane iste medalje i da je Lešić više potvrdio nego osporio Kulenovića, zatamnjujući spoznaju da je tu u stvari jedan esencijalizam tek zamijenjen drugim, a sam Humo stjeran u tjesnac u kome je gotovo minimizirano njegovo autorsko sopstvo kao konstituens književnog identiteta. Ali, program 'visoke rezolucije' poststrukturalnog ogledala podržava i razotkrivanje mogućih slijepih mrlja i inkluzivističkih lakomosti tog naizgled svima dovoljno komotnog srednjeg puta, što je prava blagodat za buduća odmjeravanja bošnjačkog i bosanskohercegovačkog književnog kanona u kojima će Durakovićeve *Bosanskohercegovački književni obzori* biti ultimativna popudbina i pouzdan saveznik u senzibiliziranju za jednu uzbudljivu priču čiji junaci nisu kontinuiteti već sinkretizmi, hibridi, osporavanja i lakune.

Literatura

1. Agić, Nihad: *Koji je sat u svemiru*, Oslobođenje, Sarajevo, 19. 12. 1988.
2. Assmann, Aleida, *Rad na nacionalnom pamćenju*, Biblioteka XX vek – Čigoja štampa, Beograd, 2002.
3. Assmann, Jan, *Kulturno pamćenje: Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Vrijeme, Zenica, 2005.
4. Begić, Midhat, *Raskršća II*, u *Sabrana djela*, knjiga III, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987.

⁴⁰ E. Duraković, *Bosanskohercegovački književni obzori*, 277.

5. Begić, Midhat, *Raskršća III*, u *Sabrana djela*, knjiga IV, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987.
6. Duraković, Enes, *Vlastiti povijesni kontinuitet (Status muslimanske književnosti i modeli njenog proučavanja)* u *Komparativno proučavanje jugoslovenskih književnosti 2*, Zagreb-Varaždin, 1987, str. 40-48.
7. Duraković, Enes, *Bosanskohercegovački književni obzori*, KDBH „Preporod“, Zagreb, 2015.
8. Duraković, Enes, *Govor i šutnja tajanstva*, Svjetlost, Sarajevo, 1979.
9. Filipović, Muhamed, *Bosanski duh u književnosti – šta je to? Pokušaj istraživanja povodom zbirke poezije M. Dizdara „Kameni spavač“*, *Život*, 3, 1967, 3-18.
10. Isaković, Alija, *Predgovor Antologiji bošnjačkog esejaja XX vijeka*, Alef, Sarajevo, 1995, 7-13.
11. Karahasan, Dževad, *Izvjestaji iz tamnog vilajeta*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2007.
12. Katnić Bakaršić, Marina, *Kultura i pamćenje u »Kamenom spavaču«* *Maka Dizdara*; Dostupno 25. 4. 2017. na <http://stilistika.org/stiloteka/stilisticka-citanja/73-kultura-i-pamcenje-u-kamenom-spavacu-maka-dizdara>
13. Kovač, Zvonko, *Interpretacijski kontekst*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1987.
14. Kulenović, Skender, *Eseji*, *Sabrana djela*, Bosanska riječ, Tuzla, 2010.
15. Lasić, Stanko, *Problemi narativne strukture*, Liber, Zagreb, 1977.
16. Lešić, Zdenko, *Hamza Humo, pjesnik kao pripovijedač*, *Izraz*, Sarajevo, 1986, br. 6, 550-606.

17. Mahmutćehajić, Rusmir, O Dizdarevoj knjizi „Kameni spavač“ u vidiku perenijalne filozofije, *Glasnik Rijasetu IZ BiH*, 7-8, 2008, 642-659.
18. Malešević, Siniša, *Sociologija etniciteta*, Fabrika knjiga, Beograd, 2009, 169-199.
19. Man, Pol de, Otpor teoriji, u *Književnost, povijest, politika*, ur. Zlatko Kramarić, Svjetla grada, Osijek, 1998, 143-158.
20. Moranjak-Bamburać, Nirman, Ideologija i poetika (Interdiskurzivna analiza kulturoloških strategija i taktika), *Radovi*, knjiga XII, Filozofski fakultet u Sarajevu, 2000, 105-141.
21. Nikolić, Nenad, Književna istorija danas, *Godišnjak Katedre za srpsku književnost sa južnoslovenskim književnostima*, godina V, Beograd, 2010, 309- 372.
22. Prohić, Kasim, Midhat Begić, u *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knjiga VI, Alef, Sarajevo, 1998, 266-272.
23. Rizvić, Muhsin, Prohod kroz djelo Maka Dizdara, u: *Tokovi i stvaraoci iz književne Bosne*, Univerzal, Tuzla, 1986, 281-285.
24. Taylor, Charles, *Izvori sopstva – Stvaranje modernog identiteta*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2008.

BOSNIAK ACADEMIC ESSAY IN THE MIRROR OF THE POSTSTRUCTURAL THEORETICAL TURN

Summary

Within the Bosniak component of Bosnian literary compositeness, the trace of a strong influence of essay writing, seen both in literary historiography and criticism, is proportional to the

overt or covert resistance that the protagonists of phenomenological reductionism theory express in their interpretations of literature. Owing to professor Midhat Begić's authority, essay writing has taken a central position in the academic interpretative practice as well. This paper analyses that phenomenon by focusing on the work of Enes Duraković, who most completely describes the path from loyalty to this model to liberation that occurred parallel to the cataclysm of the war and ethno-political, socio-structural and cultural shocks that have marked the history of Bosnia and Herzegovina at the turn of the millennium. The shift occurs by adapting the traditions of postmodernism, post-structuralism, and postcolonialism, revealing thus if not the illusion, then certainly institutionalism of truths and their dependence on the socio-discursive order. In that sense, it is particularly interesting to observe the Bosniak academic reflection on literature within the rational choice theory. For future considerations of the Bosniak and Bosnian literary canon, Duraković's essays and studies are the ultimate viaticum and a reliable ally in sensitization for an exciting story whose protagonists are not constituents, but rather syncretisms, hybrids, denials and shortcomings.

UDK 94

ISSN 2303-7539

**DRUŠTVO HISTORIČARA TUZLANSKOG KANTONA
ODSJEK ZA HISTORIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U TUZLI**

HISTORIJSKA MISAO HISTORICAL THOUGHT

3

HISTORIJSKA MISAO, GOD. III, BR. 3, 1-470, TUZLA, 2017.